

Тетяна Качан,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології та методики початкової освіти
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ АСПЕКТИ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ ДЛЯ ДІТЕЙ

У статті окреслено основні аспекти інтерпретації художніх текстів для дітей. Заакцентовано на особливостях літературознавчого аналізу та прочитанні адресованих дітям текстів з позицій герменевтики й рецептивної естетики. Враховано інтертекстуальний, тендерний, лінгвоаналітичний, функціональний, біографічний підходи до вивчення літератури для дітей та юнацтва.

Ключові слова: тексти для дітей, інтерпретаційна стратегія, літературознавчий аналіз.

Tetyana Kachak

Interpretation aspects of the texts for children.

The article deals with the main trends in interpretation of the fiction for children. The emphasis has been given to the peculiarities of the literature study analysis; the key reading stages of the texts aimed at children have been highlighted on the basis of hermeneutics and receptive aesthetics. Intertextual, psychoanalytic, gender-specific, linguistic and analytical, psycho-didactic, functional, biographic approaches to explanation of the literature for children and the youth, have been taken into account.

Key words: texts for children, interpretative strategy, literature study analysis.

Питання інтерпретації текстів для дітей – актуальне й на часі, оскільки теоретично-критичний дискурс літератури для дітей перебуває у процесі формування.

На сьогодні маємо низку наукових праць та критичних статей, присвячених теоретичному осмисленню різних аспектів літератури для дітей. Дослідники (О. Будугай [1], С. Вольштгейн [3], У. Гнідець [5-8], Т. Гребенюк [9], Н. Марченко [17], Л. Мацевко-Бекерська [18], О. Папуша [20; 21], Н. Резніченко [22], М. Славова [23] та ін.) намагаються обґрунтувати вживання термінів «дитяча література», «література для дітей», з'ясувати в чому ж полягає специфіка написання, сприйняття текстів, адресованих дітям та запропонувати підходи вивчення цієї галузі мистецтва слова.

У поняття «дитяча література» закладаємо вузьке (твори, написані дітьми) і широке значення (твори написані для дітей). Так, О. Папуша під поняттям «дитяча література» пропонує розуміти *«певну сукупність літературних творів, написаних або прилаштованих для дітей із цілком певною метою: звертатися до дитячої уяви, емоцій та почуттів, впливати на дитячі пізнавальні здібності, розвивати смаки та вподобання, розважати дитину»* [20, 20]. Зокрема літературознавець стверджує, що *«у площині здорового глузду поняття «дитяча література» виникає на перетині трьох уявлень – про дитячий твір (як результат цілеспрямованої діяльності людини), дитяче читання (як взаємодію дитини з текстом твору - читання, слухання, перечитання, переказування, доповнення і т.д.) та дитячу книгу (як канонізовану форму, фізичний спосіб існування твору)»* [20, 21]. Дитячий твір і дитяче читання - взаємопов'язані компоненти інтерпретаційних систем.

Імпонує дослідження Н. Марченко, яка пропонує теоретично осмислити та практично актуалізувати у науково-критичному дискурсі альтернативне поняття *«з достатньо ємким семантичним полем»* – «текст для дітей». Авторка виокремлює два *«явних з погляду практики»* форматів «тексту для дітей»: навчальний і художній [17].

Вивчення тенденцій розвитку сучасної літератури для дітей та юнацтва, специфіки її науково-критичного розуміння, інтерпретації, сприйняття читачами здійснює У. Гнідець. Науковець акцентує на комунікативній функції дитячої літератури й на прикладі аналізу німецькомовної літератури для дітей окреслює специфіку сучасної літератури для дітей і юнацтва та виводить концепцію її розуміння як особливого самотубного феномена в історії розвитку літератури загалом.

На праці названих науковців опираємось і ми в нашому дослідженні.

Метою статті є спроба окреслити основні аспекти інтерпретації художніх текстів для дітей.

Оскільки мова йде про літературу, яка адресована дітям, варто зауважити наявність двох ракурсів прочитання текстів: з позицій читача-дитини (дитяча рецепція) і з позицій дорослого читача (доросла інтерпретація). Зрозуміло, що у науковому дискурсі керуємось другим, але намагаємось максимально врахувати перший.

Умовно можна накреслити три інтерпретаційні стратегії: літературознавчу, дидактичну та рецептивну. Якщо перша побудована на філологічних концепціях дослідження художнього твору, друга опирається на функціональний аспект літератури для дітей, зокрема навчальну та виховну спрямованість текстів, то рецептивна стратегія розгортається у площині комунікативного процесу (адресант – текст – адресат) і пов'язана із явищами кодування та декодування, психологічним критерієм розуміння специфіки дитячої літератури.

Зважаючи на той факт, що дитяча література є складовою літератури загалом, традиційною науковою інтерпретацією текстів для дітей виступає літературознавчий аналіз, побудований на осмисленні змістових та формальних особливостей. Опіраючись на теоретичні розробки Г. Ключека, який пропонує системний аналіз художніх творів, узагальнюючи напрацювання в теорії літератури В. Пахаренка, А. Сит-

ченка, М. Моклиці та інших науковців, аналізуємо зразки літератури для дітей. Поетика тексту для дітей прочитується на тематико-проблематичному, образному, жанрово-стильовому, нарративному рівнях. Актуалізовані авторами проблеми внутрішнього світу дитини, проявів її поведінки, самореалізації, становлення як особистості, взаємодії з навколишнім світом розгортаються на тлі художньої репрезентації дійсного та уявного світів. Тема дитинства, пов'язана з оприлюдненням реалій, візії та фантазій, які близькі дітям, найбільшою мірою репрезентована у сюжетно-подієвому плані та образній системі твору. Аналіз головних героїв, персонажів текстів для дітей - важливий етап літературознавчої інтерпретації, адже в процесі читання на цьому рівні реалізуються закладені смисли та ідеї автора.

Літературознавчий аналіз не виключає поєднання різноманітних методів та підходів вивчення текстів: історико-типологічного, інтертекстуального, тендерного, лінгвістичного, біографічного тощо. Так, інтерпретація змісту сучасних текстів для дітей буде неповною без врахування інтертекстуального аналізу. Введені в текст літературні ремінісценції, інтертекстуальні вкраплення по-перше, апелюють до читацького досвіду, по-друге, розширюють кругозір та стимулюють розвиток пізнавальних інтересів дитини. Прикладом такого аналізу може бути розгляд інтертекстуальності тексту Г. Пагутяк «Втеча звірів або Новий бестіарій». «Тексту тексти» є не просто свідченням ерудиції автора чи зовнішньою прикрасою, а повноцінним функціональним елементом, здатним акцентувати чи виявляти домінуючі смисли основного текстового пластику, відкривати новий сенс, витворений шляхом нашарування інших смислів. Інтертекстуальні фрагменти також створюють різні рівні сприймання тексту.

Тендерне прочитання актуалізується в осмисленні асиметрії транслювання письменниками життєвого досвіду та розуміння дитячого світу, центрування дитячих характеристик, вибору нарративних тенденцій та диференціації адресатів на основі тендерної ідентичності (див. приклад такого прочитання у статті «Сучасна українська дитяча література: аспекти тендерної інтерпретації» [13]). Сучасна література для дітей демонструє багато прикладів створення дитячих книг для дівчаток і для хлопчиків, в яких порушено коло тем, запропоновано систему образів з урахуванням домінування маскулінного / фемінного досвіду читача. Часто автори уточнюють адресата у піджанрових заголовках. Наприклад, «Стефа і її Чакалка» - дівчача повість Івана Андрусяка, «Коли оживають ляльки» - «Казка для дівчаток. Хлопчикам читати категорично забороняється!» - Ірен Роздобудько. Тендерні аспекти актуальні й у процесі герменевтичного тлумачення текстів для дітей, відчитування комунікативних кодів, закладених автором з орієнтацією на «зразкового читача».

Біографічний принцип аналізу текстів для дітей сприяє висвітленню особливостей художнього мислення письменника, з'ясуванню джерел та факторів впливу на його творчість, рівень автобіографізму. Такий підхід особливо актуальний щодо аналізу тих текстів, в яких авторами артикулюється власний досвід дитинства й «дитини в собі» (за Н. Марченко). Прикладом таких творів є «Гуси-лебеді летять» М. Стельмаха, «Дитинство» Я. Смолича, «Зачарована Десна» О. Довженка, «Казка мого життя» Б. Лепкого, «Потерчата» В. Рутківського та інші.

Лінгвоаналіз текстів для дітей дає можливість вказати на специфіку літератури для дітей на мовному рівні, окреслити закономірності організації текстів у певних літературних жанрах, висвітлити особливості комунікативного акту через семантичне декодування тексту як повідомлення автора/адресанта читачеві/адресату. Предметом лінгвістичного аналізу виступає *«мовний матеріал тексту, тобто система мовних одиниць, їх характеристика та визначення їх ролі у вираженні ідейного і пов'язаного з ним емоційного змісту художнього твору»* [14, 22]. Оскільки спілкування комунікатора (письменника) з реципієнтом (читачем) відбувається опосередковано через текст (К Т Р), то у текстах для дітей особливу увагу звертаємо на мовно-художні засоби, за допомогою

яких письменник виражає авторський задум, творить літературну комунікацію, передає естетично-пізнавальну інформацію читачеві, зважаючи на його соціальні, інтелектуальні, вікові та інші характеристики.

Дидактична стратегія інтерпретації базується на твердженні, що специфіка літератури для дітей полягає у реалізації навчальної та виховної мети. Функціональний підхід у вивченні дитячої літератури не новий. Традиційними функціями дитячої літератури педагоги та керівники дитячого читання вважають виховну та освітню. Виховувати кращі моральні якості дитини, сприяти формуванню цілісної, всесторонньо розвинутої особистості - мета дитячої книжки. *«Для дитячої літератури взагалі притаманна дидактичність, педагогічна наснаженість – це й вирізняє її з-поміж інших текстів»* [24].

Підручник з дитячої літератури Д. М. Білецького та Ю. П. Ступака містить таку думку з приводу специфіки дитячої літератури: *«..Дитяча література... є органічною частиною всієї художньої літератури і всіма своїми засобами здійснює спільну всієї літературі мету - виховує молоде покоління... Отже, дитяча література - невіддільна від загального літературного процесу: вона формується на ґрунті загальної художньої літератури, тобто літератури для дорослих, на основі законів педагогіки й психології і здійснює єдність принципів мистецтва і педагогіки...»*. Проте не можна бачити в дитячій літературі тільки «педагогічне заняття» і трактувати її як *«художню педагогіку дитини»* [2, 241]. Інші функції літератури для дітей є не менш важливими: комунікативна, риторична, естетична, гедоністична.

Опираючись на зарубіжні дослідження, У. Гнідець, виявляє серйозні розбіжності у самій ідеології сприйняття літератури для дітей як літературного феномену. *«Тим часом як для зарубіжного літературознавства основною характерною функцією дитячої літератури є комунікативна, а педагогічні настанови повинні бути назавжди витіснені рівноправ'ям дітей та дорослих і налагодженням доброзичливого діалогу між ними, віднаходженням порозуміння у єдиному часовимірі, наші дослідники дотримуються думки, що «органічне злиття мистецтва і педагогіки є основною характерною рисою дитячої літератури»* [6]. З цим пов'язані сьогочасна зміна «моделі читання» і трансформація поняття про читацьку компетентність дитини.

Центруючи комунікативний аспект літератури для дітей, орієнтуючись на те, що *«лише спосіб прочитання і сприйняття цих текстів визначає їхню долю в дитячій літературі»* [Цит. за 6], маємо справу з рецептивною інтерпретаційною стратегією.

Розглядаючи тексти для дітей з цієї точки зору, торкаємося проблем авторських «комунікативних кодів», дитячої рецепції, «реалізації тексту у процесі читання», «злиття горизонтів тексту та інтерпретатора», взаємодії між текстом та читачем. Основу взаємовідносин читача і тексту формують, на думку В. Ізера, три важливі аспекти: *«процес антиципації та ретроспекції, послідовність розгортання тексту як життєвої події і враження, викликані подібністю текстуального та життєвого досвіду»* [12, 362]. Однак ці аспекти особливі, якщо йдеться про читача-дитину.

У низці праць науковці порушують питання конфлікту інтерпретацій текстів для дітей, який виникає унаслідок різного розуміння тексту дитиною-читачем та дорослим. Таке явище зумовлене особливостями дитячого сприймання, мислення, переживання описаних подій, специфікою «ототожнення власного світу зі світом персонажів», обмеженістю досвіду дитини та компетентним читанням, відкодуванням символів, домінуванням власного досвіду над «чужим», суб'єктивною рефлексією дорослого читача.

Д. Наливайко зауважує, що *«розуміння художнього тексту не є його реконструкцією, а осягненням і конструюванням сенсу, злиттям зі своїм духовним і душевним досвідом»* [19, 6]. Зважаючи, що досвід дитини обмежений, то кожна прочитана книжка, як стверджує Л. Мацевко-Бекерська, є кроком великої ініціації – набування досвіду в напрямі вдосконалення емпіричного знання.

З іншого боку об'єктом дослідження виступає не тільки процес прочитання текстів дитиною, а й процес їх написання письменником, авторське вміння проаналізувати світ на рівні дитячого сприйняття, заповнити горизонт досвіду та сподівань маленького читача. «Гра на межі між простотою і складністю, між рівнем дитячого розвитку і досвідом дорослої людини становить одну із основних особливостей літератури для дітей та юнацтва» [6], — вважає Уляна Гнідець.

Починаючи із вибору актуальної теми та проблем, які хвилюють сучасну дитину, близького дитині персонажа, користуючись доступною мовою, письменник творить текстуальну дійсність, яка б піддавалась читацькому співпереживанню дитиною завдяки поетиці уяви, «яка дає змогу читачеві перевтілюватися в персонажів тексту, зіставляти їх із собою, зі своїм «я», поглиблювати свій життєвий досвід за допомогою розуміння «інших» [11, 190].

З семіотичної точки зору автор покладається на ансамбль кодів, які поділяє його можливий читач і які роблять його текст комунікативним. Умберто Еко, міркуючи про «зразкового читача», зауважує, що дитячі книжки, як правило, належать до тих текстів, що дають точну інформацію про розряд читачів, яких вони передбачають «не лише за допомогою типографічних сигналів, а й через прями звернення» [10, 28]. В цьому контексті предметом аналізу художнього тексту для дітей виступають: своєрідний лінгвістичний код, певний літературний стиль, особливі спеціалізовані індекси. Доречно говорити й про «відкриті» та «закриті» тексти для дітей

Текст для дітей виступає предметом герменевтики, адже завжди «щось нам каже» і цим сказаним «зумовлює все те, що ми повинні розуміти» [4, 9]. З метою проведення необхідної у сучасному теоретичному дискурсі дитячої літератури інтерпретації текстів певної епохи, продуктивним буде принцип герменевтичного кола: «для того, щоб досягнути ціле, потрібно водночас зрозуміти окремі його частини, інакше: так, слово є складником художнього твору, твір — доробку письменника, доробок — певної стильової тенденції, стильова тенденція — літературного напрямку, літературний напрям — конкретно-історичного періоду тощо» [15, 221].

Спорадичні міркування літературознавчого характеру щодо окремих текстів чи творчості певних письменників для дітей потребують систематизації, узагальнення з метою виведення цілісної концепції тенденції розвитку й специфіки літератури для дітей. Запропоновані інтерпретаційні стратегії вивчення текстів для дітей — літературознавча, дидактична, рецептивна — окреслюють площину теоретичних досліджень, вказуючи не тільки на предмет дослідження, а й на особливі ознаки дитячої літератури як мистецького і соціокультурного феномену. Відкритим залишається практичне застосування цих стратегій у процесі аналізу сучасних українських текстів для дітей.

Література

1. Будугай О. Д. Пригодницько-шкільна повість для дітей 1960 - 1980-х років: жанрові особливості (О. Огульчанський, Б. Комар, А. Давидов): автореф. дис... канд. філол. наук. 10.01.01 / О. Д. Будугай — Херсонський держ. ун-т. — Херсон, 2007. — 20 с.
2. Вовк О. В. Основні завдання української дитячої літератури (роздуми над проблемою) / О. В. Вовк // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук, ст./ Відп. ред. В. А. Зарва. — Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2009. — Вип. XX: Лінгвістика і літературознавство. — С.241-249.
3. Вольштейн С. Асиметрія - основна лінгвістична характеристика сучасної дитячої літератури [Електронний ресурс] / С. Вольштейн. — Режим доступу до статті: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Philologia/67381.doc.htm
4. Гадамер Г. — Г. Герменевтика і поетика / Вибрані твори / Г. — Г. Гадамер / Пер. з нім. — К. : «Юніверс», 2001. — 288 с.

5. Гнідець У. С. Інакші/Інші, чужі/свої діти. Нова література [Електронний ресурс] / У. С. Гнідець. — Режим доступу до статті: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/47>
6. Гнідець У. С. Концептуалізація розуміння сучасної літератури для дітей та юнацтва в світлі наукової критики [Електронний ресурс] / У. С. Гнідець. - Режим доступу до статті: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/46>
7. Гнідець У. С. Провідні тенденції розвитку сучасної німецькомовної літератури для дітей. / У. С. Гнідець // Мова і культура. — Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2008. — Вип. 10. — Т. IX (109). — С. 236-242.
8. Гнідець У. С. Художня специфіка літератури для дітей та юнацтва: Комунікативний аспект. / У. С. Гнідець // Матеріали науково-практичної конференції «Дитина читає...». — Київ-Львів: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 2008. — С. 36-43.
9. Гребенюк Т. В. Структура події у творі для дітей: рецептивно-психологічна парадигма літературознавчого аналізу/ Т. В. Гребнюк // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук, ст./ Відп. ред. В. А. Зарва. — Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2009. — Вип. XXI. — С. 247-255.
10. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Умберто Еко / Пер. з англійської Мар'яни Гірняк. — Львів: Літопис, 2004. — 384 с.
11. Зубрицька М. Ното ієзеп5: читання як соціокультурний феномен / М.Зубрицька. — Львів: Літопис, 2004. — 352 с.
12. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення / В. Ізер // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. — Львів: Літопис, 2001. — С. 349-367.
13. Качак Т. Сучасна українська література: аспекти тендерної інтерпретації/Т. Качак// Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук, ст./ Відп. ред. В. А. Зарва. — Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2009. — Вип. XX: Лінгвістика і літературознавство. — С. 424-435.
14. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. Крупа. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. — 432 с.
15. Літературознавча енциклопедія: У 2 томах. Т. 1. / Автор-уклад. Ю.І. Ковалів — К.: ВЦ «Академія», 2007. — 608 с.
16. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. — К. : Видавничий центр «Академія», 1997. — 752 с.
17. Марченко Н. «Текст для дітей» як форма самоусвідомлення та трансформації суспільства [Електронний ресурс] / Н. Марченко. — Режим доступу до статті: [/http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/48](http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/48)
18. Мацевко-Бекерська Л. Дитяча література як форма діалогу культур: герменевтичний аспект /Л. Мацевко-Бекерська //Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук, ст./ Відп. ред. В. А. Зарва. — Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2009. — Вип. XX: Лінгвістика і літературознавство. — С. 299-308.
19. Наливайко Д. Вступне слово упорядника /Д. Наливайко// Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика / Вибрані твори / Пер. з нім. - К.: «Юніверс», 2001. — С. 5-6.
20. Папуша О. Дитяча література як маргінес літературознавчої теорії: до проблеми конституювання об'єктів наукового дискурсу / О. Папуша //Слово і час. — 2004. — № 12. — С. 20-26.
21. Папуша О. Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу: автореф. дис... канд. філол. наук. 10.01.06/О. Папуша. — Тернопільський держ. педагогічний ун-т. ім. Володимира Гнатюка. - Тернопіль, 2003. — 20 с.
22. Резніченко Н. А. Українська проза для дітей 60-80-х років ХХ століття (жанрово-стильові модифікації): автореф. дис... канд. філол. наук. 10.01.01 / Н. А. Резніченко. — Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2009. — 18 с.
23. Славова М. Попелюшка літератури. Теоретичні аспекти літератури для дітей / М. Славова. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. — 81 с.
24. Шалагінов Борис, Назаров Назарій. Великий світ маленького дитинства /Борис Шалагінов, Назарій Назаров // Всесвіт. — 2008. — № 5-6. — С. 166-171.